

O svobodi, ki se sprevrže v odvisnost¹

SLAVNOSTNI UVODNI NAGOVOR

Akademik prof. dr. Jože Trontelj, predsednik SAZU

Spoštovane gospe in gospodje, cenjeni prireditelji,

Pogovarjati se o pomenu odličnosti je dobra misel. Danes, v dobi vse ostrejših tekme v gospodarstvu utegne biti odličnost edini pravi recept za preživetje. Vendar je odličnost mogoče iskati in najti na mnogih področjih človeškega življenja, dela in ustvarjanja. Posebej pomembna se zdi v znanosti. Odličnost občudujemo in slavimo vsi. Lahko bi rekli, da nastaja neka kultura odličnosti. Slovenci upamo in pričakujemo, da nas bo prav ta kultura znova umestila med uspešne družbe. Letošnja tema govori o *sproščanju* človeškega ustvarjanja. Dovolil si bom izkoristiti privilegij, ki mi ga dajejo moja leta, obrnil bom medaljo, opozoril bom na potrebo po *zadrževanju*.

Kultura odličnosti je nedvomno nekaj dobrega. A tudi ta kultura ima tudi svoje šibke strani. Te stopijo celo v ospredje, kadar stremenje k odličnosti zasenči druge vrednote. Biti odličen pomeni življenjski slog. Pomeni vlagati v svoje delo nadpovprečno veliko časa, truda in sposobnosti. Ta čas in energijo je treba vzeti od drugih delov življenja. Žrtvovati je treba veliko tistih ur, ki bi jih sicer porabili za konjičke, za kulturo, za počitek, za prijatelje. Posebno boleče pa je, da je treba prikrajšati družino. Dragoceni čas, ki smo ga dolžni posvetiti majhnim in malo večjim otrokom, bi moral biti nedotakljiv. A žal ni.

V dobro urejenih družbah so te žrtve lahko manjše. A davek za odličnost se plačuje tudi tam.

Na novo odkrit, sicer pa star cilj človeka kot posameznika je *osebna rast*. Odličnost kot prizadevanje posameznika iz lastnega nagiba je pomembna vrednota. Kot cilj družbe pa preneha biti predmet svobodne izbire. Potem hitro pride do meje, ko dobi prvine mučne prisile, omejevanja osebne svobode.

V zahodni civilizaciji smo v zadnjih desetletjih dobili filozofe nove vrste, ki se na nov način ukvarjajo z etiko. To so utilitarni ali praktični etiki. Ti med drugim trdijo, da je človeštvo *moralno dolžno* izkoristiti pridobitve znanosti za plemenjenje ali zlahtnjenje človeških bitij, podobno, kot se to že uspešno dela z živalmi v živinoreji ali rastlinami v poljedelstvu. Znanost nam je dala v roke nova sredstva in metode, s katerimi lahko pomembno izboljšamo lastnosti in funkcioniranje človeških bitij. Medicina ima vrsto zdravil, razvitih za bolne ljudi, ki pa lahko zdravim pomagajo k večji vzdržljivosti, boljši koncentraciji, odličnemu spominu, manjši potrebi po spanju.

¹ JT, za 25. mednarodni Forum odličnosti in mojstrstva, Otočec, 22. 5. 2013.

Porabniki se že veselijo novih možnosti, ki jih ponujajo tehnike žlahtnjenja in jih bodo lahko uporabili v svojem zasebnem življenju, v poklicu, pri športu, v šolanju. Nova medicinska sredstva naj bi jim povečala umske in fizične sposobnosti, izboljšala razpoloženje.

Pomagala bi jim k odlični koncentraciji in brezhibnemu spominu. Potrebovali naj bi mnogo manj spanja, živeli naj bi dlje in to pri dobrem ali odličnem zdravju. Pred neuporabniki bi pridobili vrsto prednosti, ki bi jim pomembno pomagale že pri študiju, pozneje pa pri napredovanju v karieri.

Selektivni inhibitorji ponovnega privzema serotonina, kot sta *fluoksetin* ali *citalopram*, zdravili za depresijo, lahko pomagajo nerapoloženim zdravim ljudem k občutju vedrine in sreče. Govorijo o kozmetični psihofarmakologiji, z njeno pomočjo se ljudje počutijo 'bolje kot dobro'.

Zdravila z nevrotropnimi učinki pa niso brez resnih stranskih učinkov. Daljša raba *metilfenidata* vodi v zasvojenost, lahko pa tudi v halucinacije, anksioznost, nagon k samopoškodovanju, zmedenost, agresivnost, celo v shizofrenijo. Predpisovanje je pod strogim nadzorom. Vendar uporaba zdravil morda kmalu ne bo več stvar svobodne izbire. Prisilno dajanje se že dogaja v vojski. Večina staršev šolskih otrok v neki raziskavi v reviji *Nature* že jemlje taka zdravila in ena tretjina bi jih bila pripravljena dajati svojim otrokom, če bi jih uporabljali njihovi sošolci. V neki drugi reviji je eden od bralcev potožil, da je njegov sodelavec, vzhajajoča zvezda v podjetju, s pomočjo *modafinila*, zdravila proti bolezenski zaspanosti, nabavljenega brez recepta, delal '*nore nočne nadure*'. In je nadaljeval: »Šef pa se je zdaj spravil name, ker nisem tako produktiven.«

Nekateri si želijo izbirati lastnosti svojih otrok s kombinacijo zunajtelesne oploditve in predvsaditvene genske diagnostike. Šli bi celo dlje in posegli v dednino svojih otrok z genskimi manipulacijami. Utilitarni britanski etik *John Harris* je prepričan, da je človekova moralna dolžnost, da uporabi razpoložljive metode in izkoristi možnosti žlahtnjenja. Drug znani utilitarist, oxfordski profesor *Julian Savulescu* pa celo meni, da bi jih bilo treba zaukazati z zakonom.

Danes se zdijo take izjave norost neresnih znanstvenikov. A to je napačen vtis. Omenjeni filozofi so vplivni ljudje, ki polagoma odmikajo meje sprejemljivega na nevarno, prepovedano ozemlje. Tradicionalna etika svari pred neizogibnimi spremembami, ki bi sledile tem zlorabam znanosti. Kot prva bi dobila nove meje svoboda posameznika, da odloča o sebi in svojih otrocih, padlo bi človeško dostojanstvo, z njim pa tudi današnje pojmovanje človekovih pravic. Etika je eden redkih branikov, ki lahko tak pogubni potek preprečijo. Ne smemo dopustiti, da bi še v domove človeških družin vdrle metode in prijemi zloglasnega Monsanta. Groza nas je vizije, da bi odgovornost za rojevanje naših otrok in za njihovo vzgojo prevzele multinacionalke. Pomembno je, da preprečimo že prve, navidez še nedolžne korake v tej smeri. Pri eroziji etičnih vrednot in pravnih prepovedi namreč deluje pojav »hoje po spolzkem klanecu«. Že prvim korakom sledi neizogibni padeč in neustavljivo drsenje proti dnu.

Kulturo odličnosti je treba skrbno varovati pred zlorabami. S tem bomo varovali tudi prihodnost našega in prihodnjih rodov.